

dolgozat szerepel, amelyeknek azonos a címe és azonos intézményben készültek nyolc éven belül, mint pl.: 368. Kocsis Ágnes, *Játék és fikció Mikes Kelemen Törökországi leveleiben*, Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 1995, 50 f.; 369. Ancsa-Molnár Beáta, *Játék és fikció Mikes Kelemen Törökországi leveleiben*, Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 1998, 47 f. A harmadik dolgozat csak részben egyezik ezekkel, de a cím elárulja, hogy nyilvánvalóan „leszármazási kapcsolat” van köztük: 374. Gurbán Anna, *Játék és fikció Mikes Kelemen fiktív leveleiben*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 2003, 73. f. A dolgozatok készítésének idején még nem volt kötelező az eredetiség-vizsgálat, így csak utólag gondolkodik el a bibliográfia olvasója a Mikes iránti érdeklődés eme sajátos, nem éppen „eredeti” megnyilvánulásán. Érdekes lett volna megtudni azt is, hogy a bibliográfiába fölvetett szakdolgozatok mennyire teljes anyaggyűjtésen alapulnak: hat intézményhez köthető diplomamunkák szerepelnek, mint a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem, az ELTE Bölcsészettudományi Kar, az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola budapesti Tanárképző Kihelyezet Tagozata (1983 előtt), az egri Eszterházy Károly Főiskola, továbbá a nyíregyházi és szombathelyi főiskolák. Nincs adat arról, hogy Szegeden, Debrecenben vagy Pécsen készültek-e Mikesről szakdolgozatok, továbbá a 2003-ban megszüntetett ELTE TFK Irodalomtudományi tanszékén készült szakdolgozatok is az ELTE BTK-hoz vannak besorolva, s tudunk olyanokról is, amelyek nem kerültek be az összeállítók látóterébe. Mindezek a kérdések nem vonják kétségbe a bibliográfia jelentőségét, inkább csak szempontok az esetleges további bővítéshez. A cikkek, tanulmányok, monográfiák gazdag tematikáját áttekintve az is szembetűnik, hogy milyen széles művelődéstörténeti spektrumban válik elemzés tárgyává Mikes személye és munkássága (nyelvészet, irodalomtörténet, történelemtudomány, összehasonlító irodalom, kapcsolattörténet, folklór). A hatás- és kultusz-történethez tartozó bibliográfiai tételek pedig még ennél is színesebb képet mutatnak: valójában Mikes „életét” a magyar kultúra különböző szintjein és rétegeiben, egészen napjainkig. Összességében elmondható, hogy ez a kötet önmagában is

értékes dokumentum, Mikes életművének, az iránta megnyilvánuló érdeklődésnek – legyen az tisztán tudományos, népszerűsítő vagy oktatási jellegű – tükrét láthatja benne az olvasó.

DUKKON ÁGNES

Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Az autográf kézirat hasonmás kiadása. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet – Líceum Kiadó, Budapest – Eger, 2011. 223+1 I, Függelék külön füzetben: Hopp Lajos és Tüskés Gábor tanulmánya.

Mikes Kelemen fiktív leveleinek hasonmás kiadása Tüskés Gábor gondozásában látott napvilágot 2011-ben, a Mikes-emlékév alkalmából. Az ötszáz példányban megjelent kötet az Egri Főegyházmezei Könyvtár Ms. 1084. sz. kézirata alapján készült, s külön füzetben két tanulmány tartozik hozzá. Az egyik Hopp Lajos 1995-ben megjelent tanulmányának részlete, melyben a *Törökországi levelek* kéziratának nyelvi jellemzőit írja le (*A Törökországi Levelek első kiadása = Magyar Könyvszemle*, 111[1995], 38–50), a másik Tüskés Gábor írása, melyben a kézirat „vándorlásának” egyik szakaszát tárja föl (Hogyan jutott a *Törökországi levelek* kézirata Toldy Ferentől Bartakovics Bélához Egerbe?).

A hasonmás kiadás lehetővé teszi, hogy az autográf kézirat ebben a formában nagyobb szakmai nyilvánosság elé kerüljön, technikai értelemben megkönnyíti a további kutatásokat azzal, hogy közvetlenül a forrásra (ill. annak hasonmására) lehet ily módon támaszkodni. A *Törökországi levelek* Mikes által készített tisztázata egyetlen példányban maradt fenn, tehát azok közé az irodalmi emlékeink közé tartozik, amelyeknek a megőrzése – de egyúttal a hozzáférés lehetőségének a megteremtése – különösen fontos feladat.

A vaskos kötet címlapja is figyelmet érdemel: érdekes montázs, melyen egy 19. századi Mikes-portrét (Haske Ferenc és Pollák Zsigmond illusztrációja a *Vasárnapi Újság* 1879. július 6-i számából) látunk egy 1743-ban kiadott Európa-térképpel egybekomponálva. A Pontus Euxinusból kiemelkedő mellkép éles, határozott kontúrja,

plaszticitása ellentétet alkot a ködszerűen elmosódó térképpel, mintha ezzel jelezni kívánná a *Törökországi levelek* legfontosabb tulajdonságát: a határozott, árnyalataival és rétegzettségével kibontakozó belső ember, vagyis a lelki portré valóságát az álomszerű külvilág esetlegességeivel szemben. A Személyiség és a Sors összekapcsolódását követhetjük végig a levelekben, s ehhez a kötet borítója megteremti a kellő hangulatot.

A két tanulmány közül Hopp Lajos írásának újraközlése azért lehet indokolt, mert a kézirat külső megjelenési formájára vonatkozóan tartalmaz lényeges adatokat, mint pl. papírméret, papírmínőség, vízjegyek, tintaszín, valamint az íráskép, helyesírás, majd a Kultsár István által kezdeményezett nyomtatásra vonatkozó cenzori bejegyzés (1792. július 10-i dátummal) ismertetése. A tanulmány nagy részletességgel foglalkozik a kézirat nyelvi sajátosságaival, amelybe beletartozik a helyesírás, a tájnyelvi elemek és az írásjelhasználat jellemzése. A szerző rámutat Mikes stílizáló tevékenységére, a javítások jellegére, a francia levéllíró iskola időnként megnyilvánuló hatására. Mindezek a mikrofilológiai tények együttesen pontos képet adnak Mikes nyelvének egységéről, alapvető jelentőségéről a magyar világi széppróza fejlődésében, tehát a tisztán nyelvészeti elemzés mégis a *Törökországi levelek* mint egész műalkotás értékét világítja meg az olvasó számára. Az 1995-ben a *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent tanulmány most a hasonmáskiadás mellett jó útmutató a kézirat szöveg tanulmányozásához.

A másik dolgozatban Tüskés Gábor követi nyomon Mikes kéziratának útját Toldy Ferencről Bartakovics Béla egri érsekhez. A főpap 1867-ben „szerezte meg” Toldytól a *Leveleskönyvet*, s ettől az időtől tartozik az Egri Érseki Könyvtár gyűjteményéhez. A tanulmány szerzője újabb levéltári kutatások eredményeivel egészíti ki az irodalomtörténetből ismert tényeket, miközben keresi a választ arra, hogy Toldy Ferenc miért kényszerült az értékes kézirat eladására. Toldy családi és anyagi ügyeiről, a kor neves tudósaihoz fűződő kapcsolatairól tár föl eddig kevésbé kutatott összefüggéseket, tényeket, melyek egyúttal fontos adalékokkal járulnak hozzá a 19. század második felében kibontakozó tudományos élet megismeréséhez. Egyik ilyen mellékszál az Ipolyi Arnolddal folytatott levelezés,

melyben szintén gyakran említtetik Mikes. Ipolyi Konstantinápolyból küld beszámolót Toldynak a Corvina könyvtár kódexekinek megtalálásáról (1862. április 21.), ennek kapcsán viszont az irodalomtörténész a rosdostói Mikes-émlékek kérdéséti föl újra – tehát a kézirat második kiadása után is foglalkoztatta a kutatás további lehetősége.

Toldy adósságai, anyagi gondjai nemcsak a *Törökországi levelek* kéziratának felajánlását, hanem egész könyvtárának áruba bocsátását is szükségessé tették; az ebben a tárgyban folytatott levelezés ismertetése rávilágít arra a szomorú tényre, hogy a megélhetési problémák, az anyagi ügyekhez szükséges körültekintés, felelősség hiánya, a mecenatúra nem elégséges volta milyen sokszor vezetett értékes magángyűjtemények, könyvtárak állományának széthullásához. Tüskés Gábor részletezi Ipolyi közvetítő szerepét Toldy és Bartakovics érsek között, hogyan igyekezett a könyvtár Egerbe kerülésének előnyeit kiemelni, mely végül is nem valósult meg: az érsek pragmatikus szempontok alapján nem vásárolta meg Toldy könyvtárát (az egri gyűjtemény időközbeni gyarapodására, a duplumok és triplumok viszonylag nagy számára, a könyvjegyzék késedelmes elkészítésére hivatkozva), de egy jelentősebb összegű előleg visszafizetését elengedte. Az érsek rövidtávú könyvtárépítési koncepciója következtében Toldy könyvtára nem került Egerbe, hanem az örökösöknél maradt, egy része az idők folyamán szétszóródott, sorsát véglegesen a II. világháború pecsételte meg, amikor Budapest ostroma idején, 1944–45-ben a törzsanyaga elpusztult. Tüskés a tanulmány végén felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen típusú filológiai vizsgálatok – melyek nagyrészt irodalmon kívüli tények összerakásával világítanak meg fontos összefüggéseket – milyen fontos szerepet játszanak egy-egy életmű, korszak, tudománytörténeti problémakör mélyebb megismerésében, megértésében.

A tanulmány után érdekes ismertetés következik Tüskés Gábertól és Filakowszky Györgytől (a képfeldolgozást végző stúdió vezetőjétől) a hasonmás kiadás történetéről, az első, 1987-re tervezett elkészítéséről, majd a technikai nehézségek miatt ennek elmaradásáról. A jelen kiadás a legkorszerűbb technikai eszközök igénybevételével, igen alapos műszaki előkészítéssel teszi közkinccsé Mikes

Törökországi leveleinek autográf kéziratát, a kíséző tanulmányok pedig a kézirat nyelvi köntösének bemutatásával és az irodalomtörténeti „környezet” egyik lényeges fejezetének foltárásával gazdagítják a Mikes-szakirodalmat.

DUKKON ÁGNES

Farkas Gábor Farkas: Régi könyvek, új csillagok. Budapest, 2011, Balassi Kiadó, 282 l, (Humanizmus és Reformáció, 32. kötet)

Kevesen feltételeznék, hogy egy kora újkori szupernóva a nagyon elszánt csillagásztörténeteszek szűk körén túl bárki érdeklődésére számot tarthat. Pedig az 1572-ben az égen megjelent „új csillag”, amelynek fénye egy darabig még nappal is észlelhető volt, számos tudomány- és filozófiatörténeti szakmunkának, sőt a modern világkép születésének több beszámolójának is főszereplővé vált. Hogyan tud egy felrobbanó csillag ilyen, önmagán túl mutató jelentőségre szert tenni? A válasz az 1572-es szupernóva paradigma-váltó szerepében rejlik. Világképek múlnak rajta, hogyan értelmezzük a megjelenését. Váratlanul komoly támadást, de legalábbis kihívást jelentett a középkorban uralkodó arisztotelészi-ptolemaioszi világkép számára. Ebben a világképben ugyanis változás, keletkezés és pusztulás csak a Hold alatti szférában, azaz a világ központjában található Földön, és a légkörben képzelhető el. A Holdon túli világrészek a tökéletesség tartományai, ahol csak a legtökéletesebb mozgáspálya, a körpálya képzelhető el, és ahol nem keletkeznek és pusztulnak csillagok. A tökéletesség szférájában nem lehetséges, hogy a bolygók esetleg ellipszis pályán közlekedjenek, és természetesen üstökösök sem keringhetnek köztük, azok ugyanis tökéletlenségükben légköri jelenségek kell, hogy legyenek, hasonlóan a hullócsillagokhoz, esőhöz, felhőkhöz, ködhez, szelekhez, villámláshoz. Ez a 17. században fokozatosan diszkvalifikálódott világkép, amely mára tökéletesen megalapozatlannak tűnik, igen jól működött több mint ezer éven át, azaz kielégítő modellt kínált a földi és az égi jelenségek széles körének értelmezéséhez. Megrendülése és romba dőlése fokozatos és hosszú folyamat volt, amelynek egyik leghíresebb álló-

mása Kopernikusz napközpontú művének 1543-as megjelenése volt. A kortársakra gyakorolt hatás tekintetében azonban az 1572-es új csillag – amely az állócsillagok szférájában lobbant fel, világított, majd tűnt el másfél év múlva, tehát a világnak abban a tökéletes részében, ahol ilyesminek nem szabadott volna megtörténnie – jelentősebb volt, mint a lengyel kanonok műve, amely csak a későbbiekben vált annyira forradalmivá, mint amennyire ma tartjuk.

Ezt a hatást dokumentálja rendkívül kiterjedt forrásanyagot megmozgatva Farkas Gábor Farkas új könyve. A vizsgálat felöleli az európai kultúrkört és a korajújkori Magyarországot egyaránt. Minthogy a csillagászati jelenség nehezen volt értelmezhető az uralkodó tudományos felfogásban, és egyfajta sokkot jelentett a kor szakemberei számára, a szupernóva megfigyelései és a rá adott reflexiók is nagy számban születtek (minden bizonnyal ez a csillag szerepel a *Hamlet*ben is), széleskörű természettudományos vita bontakozott ki. Farkas Gábor részletesen megmutatja, hogy az új csillaghoz való viszonyulás korántsem egyszerűsödött a ptolemaioszi kozmosz elfogadásának vagy elutasításának kettősségére. Számos más lehetőség is nyitva volt, így például egyszerű isteni csodának minősíteni a szupernóvát, égi jelnek, amely egyediségében nem mond ellent a középkori kozmoszképnek, vagy ragaszkodni ahhoz, hogy mégiscsak légköri jelenségről, üstökőről van szó, amely valahogy elvesztette a csóvját, de a bolygók által kibocsátott fény koncentrációjának is lehetett tekinteni, amely az ég egy adott pontjáról tükröződik vissza.

A könyv alapvető módszertana a csillagászati jelenségre adott nagyszámú reakció szoros olvasata egy rendkívül alapos olvasástörténeti vizsgálattal – amin nem lepődhetünk meg, hiszen már a köszönetnyilvánításban is olvassuk, hogy a szerző Monok István tanítványa és munkatársa. Fennmaradt és rekonstruált könyvtárak alapján végigvesszük, hogy egy adott könyv kinek a tulajdonában lehetett meg a Kárpát-medencében, mennyi alapunk van feltételezni, hogy olvasta is, és milyen lapszéli megjegyzéseket tartalmaz. A filológiai vizsgálat önkéntelenül egyfajta mentalitástörténeti kísérletté válik, a sok forrást egymás mellé helyezve, a különféle valós vagy elképzelt csillagászati eseményekre adott